BESCHRIJVING

VAN DE

KOFFIJ- EN SUIKER-CULTUUR

IN HET

PLAT MALEISCH EN JAVAANSCH,

DOOR

JAVAANSCHE AMBTENAREN,

MET

AANTEEKENINGEN.

De volgende stukken over de koffij- en suiker-cultuur in het plat Maleisch en Javaansch zijn ingezonden door den Heer Mr. G. T. H. Henny, ambtenaar van de eerste klasse, thans President van den Raad van justitie te Makassar, vroeger kontroleur in Pekalongan en Tagal. Zij moeten dienen, niet tot instructie of handleiding van den jongen of aanstaanden kontroleur bij zijn toezigt over die cultures, maar om hem bekend te maken met de termen en uitdrukkingen, die in beide talen bij die cultures in gebruik zijn, bepaaldelijk in die twee laatst genoemde residenties; en zoo tevens tot een proef van het Javaansch dialect, zooals dat in die westelijke streken reeds aanmerkelijk verbasterd is. Als z u i v e r e *proef daarvan mogen deze stukken evenwel niet beschouwd worden: want het is niet te geloo-ven, dat het Javaansch daar zóó slecht* g e s p r o k e n *wordt, als het*

—

hier geschreven is. Deze stukken zijn namelijk blijkbaar opgesteld in het laag Maleisch, en eerst daarna in het Javaansch overgezet: maar hierdoor is het Javaansch niets anders geworden, als plat Maleisch met Javaansche woorden.

De bijgevoegde aanteekeningen zijn gedeeltelijk van den inzender, gedeeltelijk van den Heer J. D. van Herwerden, en voor het overige van den ondergeteekenden uitgever, maar door hun naamcijfers onderscheiden.

T. Roorda.

Het Bestuur van het Instituut noodigt alle ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur op Java en Sumatra uit, om dergelijke stukken over die beide, en ook over de andere cultures, door bekwame inlanders te laten opstellen, en die — met of zonder hun aanteekeningen en opmerkingen — in te zenden aan den Secretaris van het Instituut Dr. J. Pijnappel, Gz., Leeraar aan de Koninklijke Akademie te Delft. Maar daarbij zal het raadzaam zijn, om op Java die stukken alleen in het Javaansch te laten opstellen, of althans eerst alleen in het Javaansch, en er daarna een vertaling van te vragen in het Maleisch.

BESCHRIJVING

VAN DE

KOFFIJ-CULTUUR

IN DE

RESIDENTIE TAGAL,

IN

HET PLAT MALEISCH EN JAVAANSCH,

DOOR

EEN JAVAANSCH AMBTENAAR.

ATOERAN TANEMAN KOFFIJ.

1. Pilih tanah jang baik voor tanem Koffij: itoe ada 1°. tanah jang item tjampoer merah, en jang timboel glagah. 2°. Tanah ladon baik: tapi trada tahan lama. Kaloe ada angin, trada tahan djaga pohon koffij. 3°. njang timboel bamboe.

2. Djangan pake tanah, jang boesoek. Itoe ada 1°. njang merah: sebab trada tahan. 2°. njang timboel alangalang: sebab banjak akar alang-alang, trada boleh ilang. 3°. tanah lintjad: sebab lekas mati. 4°. tanah poetih: sebab koffij trada bisa gemoek. 5°. dimana banjak krikil: sebab akarnja koffij trada bisa pandjang. 6°. samoeanja tanah, dimana angin terlaloe kras: sebab toeroes dadap tra maoe timboel.

3. Kaloe soedah dapet tanah baik, moelaï boelan Augustus dibabad. Kaloe roempoetnja soedah kring, lantas dibakar.

4. Dipatjoel sekali, lantas boewang akarakar; lagi, kaloe ada kajoe besar, mesti diboewang jang djaoeh: sebab, kaloe ada itoe kajoe besar, nanti ada binatang namanja rajap en gendon dateng, makan itoe kajoe; lamalama kajoe abis, itoe binatang lantas makan pohon koffij en dadap.

5. Lantas diweloekoe doewa oetawa tiga kali, sampe matengnja tanah.

6. Kaloe soedah bersih, lantas taroh tali, soepaja boleh bikin lobang kentjang: lantas bikin lobang voor tanem toeroes dadap, lebar dalem 1 kaki pesagi, djarangnja 9 oetawa 10 kaki.

7. Kaloe maoe tanem toeroes dadap, sasoedahnja dipotong, dikasih tinggal tiga ari di mana tempat jang dingin (ada djoega orang jang soeka rendem tiga ari sablom ditanem). Pandjangnja itoe toeroes tiga kaki; dipotong serong; pilih jang besar, jang moeda. Itoe

[illegible]

1. [illegible]

2. [illegible]

3. [illegible]

4. [illegible]

5. [illegible]

6. [illegible]

7. [illegible]

dadap mesti tanem oedjoengnja ngetan ngidoel: sebab tempo rendeng oedjan dateng dari koelon lor, makan koelitnja dadap, bikin lobang, lantas bikin dimana djalan aer, bikin roesak. Dari itoe baik toeroes di atas ditoetoep sama daoen djati oetawa koelit pisang, soepaja trada masoek aer oedjan. Baik voor bikin lobang sablomnja tanem. Kapan lantas tanem sadja, oedjoengnja toeroes di bawah djadi roesak, trada nanti timboel baik.

8. Toeroes dadap jang baik nama dadap srep: sebab dipoenja daoen kapan djatoh, djadi tanah gemoek. Kaloe dadap bong, trada baik: sebab pohonnja koewatkoewat dimakan binatang namanja gendon.

9. Sasoedahnja tanem toeroes, lantas bikin lobang voor tanem koffij, lebar dalem djarangnja sama djoega lobang voor tanem toeroes dadap. Kaloe tanah gemoek, bikin djarang; kaloe tanah koeroes, bikin kerep, soepaja di tanah gemoek itoe tangke boleh pandjang: sebab di tangke jang ada boewahnja. Kapan tanah koeroes, itoe tangke trada boleh pandjang.

10. Kaloe maoe tanem koffij kampoeng pager, loewoeng djarangnja 6 oetawa 7 kaki pesagi, lebar dalemnja lobang sama djoega n°. 6 en 9: tapi toeroes dadap 1 baris, koffij 2 baris. Kaloe ada banjak kajoe oetan besar, tra oesah pake toeroes dadap.

11. Boelan Julij mesti bikin dederan. Mesti pake koffij prampoewan, jang merah toewa koelitnja; lantas dibikin kring dengen angin sadja, trada dari mataharie; lantas dideder jang gepeng ada di bawah. Di atas mesti ditaroh pajon, soepaja trada kena panas; disiram sadja. Koewatkoewat ada binatang namanja loewak, makan boewahnja koffij, jang djatoh kendiri, sebab sampe mateng itoe koffij. Kaloe loewak soeda makan, kapan loewak boewang aer, itoe koffij kaloewar toeroet kotornja loewak. Kaloe boleh dapet, itoe banjak baik voor bibit: sebab koffijkoffij, jang dimakan loewak, ada tandanja, jang koffij soedah sampe toewa. Itoe dederan mesti ditaroh deket tanah, jang maoe ditanemi koffij; mesti djaga, soepaja trada koerang voor tanem sadja, tetapi voor soelam djoega.

12. Temponja tanem pilih dederan jang bagoes, jang trada koening, en akarnja trada dimakan binatang, jang trada bengkok. Trada

[illegible]

8. [illegible]

9. [illegible]

10. [illegible] 6 [illegible] 9 [illegible]

11. [illegible]

12. [illegible]

mesti ditarik, tapi mesti digalih, soepaja mengalih sama dipoenja tanah. Taroh di mana lobang, jang soedah tersedija, lantas dibikin rata, en diindjek.

13. Kaloe soedah tanem koffij, tanah jang miring mesti bikin galengan en slokan, soepaja, kaloe ada bandjir, trada bawa tanah jang ditanemi koffij: sebab dipoenja akar djadi telandjang.

14. Toeroes jang oemoer 1 taoen, kapan tempo oedjan, dirantjas, itoe ada jang dipotong tangkenja jang ada di bawah, soepaja trada bikin roesak sama pohon koffij. Kapan soedah oemoer doewa taoen, dirantjas lagi, atawa dislobok, itoe ada jang dari doewa pohon boewang satoe, oetawa voor trada melawan sama tangkenja koffij.

15. Kapan ada pohon koffij jang timboel tangkenja solor, itoe solor mesti di boewang: sebab itoe tangke trada beboewah, bikin koeroes pohon djoega.

16. Kapan ada pohon koffij jang terlaloe tinggi, mesti dipoenggoer. Tapi itoe djarang mesti djadi: sebab orang jang trada mengarti itoe baikbaik, bikin roesak pohon.

17. Boelan Februarij, kaloe kentara ada dadap oetawa koffij jang trada timboel, oetawa jang timboel bengkok, oetawa koening, mesti di ganti.

18. Voor poengoet koffij, mesti pilih jang toewa, roepanja merah toewa. Mesti djaga samoewa orang mesti pake tangga, soepaja trada bikin roesak pohon koffij: sebab orang kapan trada pake tangga, tarik itoe tangke jang tinggi dengen kras, apa lagi loeroet itoe tangke.

19. Kapan soedah dipoengoet, lantas bawa di paseran, ditaroh larogan. Lantas dipilih jang besar, boleh bikin koffij krosok, jang ketjil bikin koffij klitik. Lantas digiling, koelitnja diboewang, koffijnja ditjoetji, soepaja ilang jijidnja, didjemoer, taroh di mana lorogan. Kapan soedah kring, ditaroh di mana loemboengan. Kaloe soedah dapet sepoeloeh ari, dikaloewarken dari loemboengan, didjemoer lagi; lantas simpen lagi satoe malem. Lain ari ditoemboek; kaloe soedah ilang koelitnja, dibawa di goedang.

[illegible]

13. [illegible]

14. [illegible]

15. [illegible]

16. [illegible]

17. [illegible]

18. [illegible]

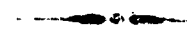
19. [illegible]

20. Binatang jang bikin roesak koffij, namanja 1 gangsir, 2 rajap, 3 gendon, 4 bantji. Ada djoega akalnja voor boewang itoe binatang. N°. 1 tanah koffij digalih; kaloe djaoeh dari pohon koffij, disiram sama aer panas, n°. 2 en 3 trada akalnja, n°. 4. bikin asep dari merang en welirang.

21. Sablom itoe paseran dipake di sini, orang sasoedahnja poengoet koffij, bawa itoe di dijapoenja roemah, lantas bikin bresih di sana. Tetapi, sebab orang trada djaga baik itoe koffij, taroh di tempat basah, koewatkoewat dipoenja anak main itoe koffij, djadi, kapan itoe koffij dibawa di goedang, ada banjak roepa en koerang bagoes. Dari itoe sekarang ada lain atoeran, orang mesti bikin paseran deket kebon koffij jang besar. Itoe paseran djadi roemah bamboe ketjil, jang saperti roemah panggoengan. Di dalem itoe roemah, temponja orang poengoet koffij, dijapoenja bini dan anakanak tinggal di bawah itoe roemah. Di bawah pajon ada doewa lorogan. Itoe paseran, kapan itoe kebon soedah diboewang, sebab brenti beboewah, dipindah di lain kebon baroe. Sekarang itoe koffij djadi sama djoega roepanja bagoes, en trada ada koffij jang boleh melawan sama koffij Tagal: sebab di lain Residentie trada atoeran begini.

20. [illegible]

21. [illegible]

AANTEEKENINGEN.

Bl. 239, reg. 1. Het woord [Javanese] wordt hier in het Javaansch gebruikt in den zin van het Maleische *atoeran, regeling*. En zoo wordt ook aan het einde van dit stuk [Javanese] gebruikt in den zin van *geregeld*, als Passief van het werkwoord [Javanese] in den zin van het Maleische *mengatoer, regelen*. — De *koffij*, hier volgens de oorspronklijke Arabische benaming [Javanese] wordt gewoonlijk elders, ook in het Soerakartasche, volgens de Hollandsche benaming [Javanese] genoemd. T. R.

Bl. 239, r. 2. [Javanese] is hier een Krâmâ-vorm van [Javanese] die te Soerakarta niet in gebruik is, en daar *Krâmâ-doesoen* genoemd zou worden. De schrijver gebruikt later, zooals in de laatste §, ook zelf [Javanese] in Krâmâ. T. R.

Bl. 239, 3. [Javanese] beteekent *slib-grond*, door slib gevormde grond, van [Javanese] slib en alles wat met een overstrooming meêgevoerd op den grond bezinkt en achterblijft. T. R.

Bl. 239, 4. Het gebruik van [Javanese] Krâmâ [Javanese] in een zin, zooals hier, voor *bewaren, houden*, is niet goed Javaansch. T. R.

Bl. 239, 5. [Javanese] *of* [Javanese] is geen Javaansch: het Javaansch is [Javanese] *of* [Javanese] K.N., of N., en dan [Javanese] K., ook wel [Javanese] *riet*. T. R.

Bl. 239, 8. Onder [Javanese] verstaat men een grond, die niet spoedig het water absorbeert. G. T. H. H. — Het beteekent dus een *stijven* grond, in tegenoverstelling van [Javanese] een *mulle*, eigenlijk *moudige*, grond. — Het onderwerp van het volgende [Javanese] is natuurlijk de koffijboom, maar dit onderwerp had dan ook in goed Javaansch genoemd moeten worden, even als in den volgenden zin; daar anders het voorafgaande [Javanese] het onderwerp wezen zou. T. R.

Bl. 239, 10. De koffijboom heeft namelijk een stam- of pen-wortel, die regt naar beneden in den grond groeit, even als de sparreboomen; en, wanneer die stamwortel in zijn verderen groei belemmerd wordt, dan begint de boom te kwijnen. Zoo begint de sparreboom te kwijnen, die in een zandgrond geplant is, waaronder een laag oer ligt, wanneer zijn stamwortel op deze oerlaag stuit. Men ziet hieruit, van hoeveel belang het is bij het aanleggen van koffijtuinen ook daarop te letten,

en vooraf te onderzoeken, of de bovenste laag vruchtbare teelaarde wel diep genoeg is voor den koffijboom. Want zou dit, namelijk gebrek aan een genoeg diepe vruchtbare teelaarde, wel niet de ware oorzaak zijn, dat zoo vele in den laatsten tijd aangelegde koffijtuinen zoo spoedig gaan kwijnen, zoodat zij reeds met een jaar of acht afgeschreven moeten worden, zooals men het noemt? Andere toch, die reeds twintig, ja dertig of veertig jaar oud zijn, geven nog goede oogsten. — Als men met zorg sparreboomen plant, en er onder het zand een oerlaag ligt, dan steekt men die oerlaag door, opdat de stamwortel er door kan dringen. Zoo zou men ook bij het aanleggen van een koffijtuin, indien de bovenste laag mulle teelaarde niet diep genoeg was, den grond op de plaatsen, waar de boompjes geplant moeten worden, tot op twee voet, of nog dieper, moeten laten omgraven. T. R.

Bl. 239, 13. De vorm [Javanese script] wordt hier in den zin van [Javanese script], *beginnen*, gebruikt. T. R.

Bl. 239, 12 *v. o.* [Javanese script] zal wel een min naauwkeurige spelling zijn in plaats van [Javanese script], en is dan het Passief van [Javanese script], een door herhaling gevormd werkwoord van den grondvorm [Javanese script] Dit werkwoord is mij van elders onbekend, maar moet volgens het nevensstaande Maleisch beteekenen, den grond *van wortels zuiveren*, misschien wel eigenlijk den grond *uitkrabben*, zoodat het verwant is met [Javanese script] van den grondvorm [Javanese script] T. R.

Bl. 239, 7 *v. o.* Het werkwoord [Javanese script] en de grondvorm [Javanese script] zijn mij van elders onbekend, maar [Javanese script] zal wel in het Tagalsch beteekenen, wat elders [Javanese script] genoemd wordt, namelijk een *lijn*, die gespannen wordt om regte regels of reijen te maken, zooals bij het planten van het een of ander in reijen. [Javanese script] beteekent dan *met zulk een lijn bespannen.* T. R.

Bl. 239, 5 *v. o.* Voor [Javanese script] (in Ngoko [Javanese script]) zou in goed Javaansch het woord [Javanese script] gebruikt moeten worden. T. R.

Bl. 239, 4 *en* 1 *v. o.* [Javanese script] beteekent hier, even als het Maleische *tĕtàq*, *mĕnĕtàq*, *kappen*, *hakken*, *afkappen*, *afhakken.* — [Javanese script] hier *laten rusten*, *laten liggen.* T. R.

Bl. 239, 1 *v. o.* [Javanese script] beteekent *schuins af*, van het Maleische en Soendasche [Javanese script] *schuinsch.* In het woordenboek van Marsden wordt سيرڠ verkeerd als sérang uitgesproken. T. R.

Bl. 241, 2. In Tagàl wordt de *a* niet als *ă* uitgesproken, en schrijft men dus

ook [Javanese script] *mangsa*, en niet [Javanese script] *mångså*. Zoo ook later [Javanese script] *wana*, en niet [Javanese script] *wånå* (*bosch*, *woud*), [Javanese script] *anda*, en niet [Javanese script] *åndå* (*ladder*). [Javanese script] *mangka*, en niet [Javanese script] *mångkå*. T. R.

Bl. 241, 4. [Javanese script] zooveel als *koelit pisang* in het nevensstaande Maleisch, is met verwisseling van de keelletters afgeleid van [Javanese script], dat volgens Gerickes woordenboek *den stam van den Pisang* beteekent. T. R.

Bl. 241, 6. [Javanese script], dat mij van elders onbekend is, moet *het in den grond geplante gedeelte van een plant of stek* beteekenen. Vrg. [Javanese script] *Toehpah* p. 78. 3 v. o. T. R.

Bl. 241, 8 *en* 9. Het onderscheid tusschen [Javanese script] en [Javanese script] is mij onbekend. T. R.

Bl. 241, 15. [Javanese script] Dit schijnt te beteekenen: *naardien het aan de takken is dat de vruchten zitten*, en de schrijver wil dan hiermeê zeggen, dat het daarom van belang is, dat de takken op vette gronden vrij in de lengte kunnen uitgroeijen. T. R.

Bl. 241, 17. *Kampoeng-koffij* en *Pager-koffij* zijn twee benamingen, waarmeê hetzelfde beteekend wordt, en die hier door den schrijver bij elkander gevoegd worden. T.R.

Bl. 241, 13 *v. o.* [Javanese script] wordt hier, en verder in deze stukken, dikwijls verkeerd voor [Javanese script] gebruikt. T. R. — [Javanese script] is een Krâmâ-vorm van [Javanese script] dat reeds Krâmâ is, en dus een *Krâmâ-doesoen*. T. R.

Bl. 241, 11 *v. o.* [Javanese script] beteekent hier *aan den wind blootstellen*, *in den wind droogen*. Van elders is het mij onbekend. Het is gevormd van [Javanese script] een andere tweelettergrepige vorm als [Javanese script], van den eenlettergrepigen grondvorm [Javanese script] T. R.

Bl. 241, 8 *v. o.* De uitspraak van [Javanese script] of [Javanese script] met Pĕpĕt in de laatste lettergreep, is algemeen langs het Noorderstrand. T. R. — Het gebruik van [Javanese script] in den zin van [Javanese script] is mij van elders onbekend, zoo ook dat van [Javanese script] in den zin van *drek*, in plaats van [Javanese script] of [Javanese script] T. R.

Bl. 241, 3 *v. o.* [Javanese script] beteekent hier *inboeting*, of *een plant of boom*, *die voor een ontbrekende in de plaats gezet*, *ingeboet*, *wordt*. Zoo ook beneden in het volgende stuk, § 8 [Javanese script] *ingeboet worden*, en [Javanese script] *inboetsel*, *inboeteling*. T. R.

Bl. 241, 2 *v. o.* [Javanese script] beteekent hier niet, zoo als in de voorgaande paragraaf, *kweekerij*, maar *poteling*. T. R.

Bl. 241, 1 *v. o.* Men moet ook zulke plantjes kiezen, die lange regte wortels hebben. G. T. T. H.

Bl. 243, 3. [Javanese script] beteekent hier de boompjes met den voet *vast-trappen*. T. R. — Ook behooren dan de boompjes met klapper-bladen ([Javanese script] bedekt te worden, om niet terstond aan de zonnehitte blootgesteld te zijn. J. D. v. H.

Bl. 243, 6. Vreemd is hier het gebruik van [Javanese script] *rein, zuiver*, voor het Maleische t ĕ l a n d j a n g, *bloot*, *ontbloot*. T. R.

Bl. 243, 8. Het werkwoord [Javanese script] is mij van elders niet bekend, en even min r a n t j a s in het Maleisch. Het moet *opsnoeijen* beteekenen, en schijnt verwant met [Javanese script] dat volgens Gerickes Woordenboek *afkappen* beteekent, van [Javanese script] *af, afgehouwen, afgekapt.* Voor *snoeijen*, *afsnoeijen* wordt anders in het Maleisch r a n t j o e n g of r a n t i n g, en in het Javaansch [Javanese script] of [Javanese script] en [Javanese script] ook wel [Javanese script] gebruikt.

Bl. 243, 10 en 11. [Javanese script] moet hier *uitdunnen* beteekenen, eigenlijk *uit-hollen*. Vanhier in Gerickes Woordenboek [Javanese script] *uitgehold.* T. R.

Bl. 243, 12. Het werkwoord [Javanese script], van den grondvorm [Javanese script], het Maleische *s a ng k o e t*, is mij niet bekend als Javaansch. Het beteekent volgens het Maleisch *hinderen*, *in den weg staan*, *belemmeren*. T. R.

Bl. 243, 13. [Javanese script] wordt in Gerickes woordenboek verklaard door *een wortel die boven den grond uitkomt*. Dit zal moeten zijn *een uit den wortel opschietende loot*. Het beteekent in het algemeen *een waterloot*. T. R.

Bl. 243, 14. [Javanese script] zou in goed Javaansch [Javanese script] moeten zijn. En [Javanese script] schijnt, indien het geen schrijffout is, voor [Javanese script] *dor*, hier zooveel als het Maleische *kering* te beteekenen.

Bl. 243, 15. [Javanese script] bet. hier *toppen*. — In het Javaansch zijn hier bij het afschrijven de woorden overgeslagen, daar men in het nevenstaande Maleisch voor leest: "Tapi itoe djarang mesti djadi;" *doch dit moet schaarsch geschieden*. T. R. — Bij groote aanplantingen is dat toppen van de boomen ook op den duur niet vol te houden. En hier had gesproken moeten worden van de noodzakelijkheid, om de koffijtuinen gedurig, vooral in de twee eerste jaren, wanneer er veel onkruid in groeit, schoon te houden ([Javanese script]). J. D. v. H.

Bl. 243, 9 *v. o.* [Javanese script] beteekent *afstroopen*. G. T. H. H.

Bl. 243, 8 *v. o.* De afleiding en eigenlijke beteekenis van het woord [Javanese script]

[illegible] is mij onbekend. In het Soendasch worden die schuurtjes [illegible] genoemd; maar ook hiervan ken ik de afleiding en eigenlijke beteekenis niet. T. R.

Bl. 243, 7 *en* 8 *v. o.* Het woord [illegible] beteekent, geloof ik, *lade*, anders [illegible] of [illegible] Er worden groote platte bakken meê bedoeld. T. R.

Bl. 243, 7 en 6 *v. o.* [illegible] wordt de koffij genoemd, die op de Westindische, [illegible], die op de gewone wijze bereid wordt. G. T. H. H.

Bl. 243, 5 *v. o.* [illegible] beteekent *het kleverige*, of *kleverig, slijmachtig vocht*. G. T. H. H.

Bl. 245, 1. [illegible] is een Krâmâ-vorm, Krâmâ-doesoen, van [illegible] T. R.

Bl. 245, 6. [illegible] beteekent *iets berooken met het een of ander*. T. R. — [illegible] beteekent zooveel als [illegible] de stengels van de rijstplant. G. T. H. H. Volgens het nevensstaande Maleisch moet het trouwens ongeveer hetzelfde beteekenen als [illegible] *drooge stoppels* of *stroo*, en hangt waarschijnlijk zamen met het Maleische *oema*, koren *oogsten*. T. R.

Bl. 245, 11 *en* 12. [illegible] is geen zuiver Javaansche uitdrukking. [illegible] beteekent alleen het gedeelte van een erf ([illegible]) dat achter het huis ligt, een *hof* of *tuin achter het huis*. In het Soerakartasche wordt een *koffijtuin* of *koffijplantage* [illegible] genoemd van [illegible] Van [illegible] zou het dus [illegible] moeten zijn. T. R.

Bl. 245, 5 *v. o.* [illegible] is een taalfout voor [illegible] T. R.

Bl. 245, 4 *v. o.* Ook hier zou [illegible] in goed Javaansch [illegible] moeten zijn. T. R. — De hier zoo hoog geprezene gewoonte, om de koffij niet door de Javanen in hun désas, maar in daartoe bij de tuinen opgerigte loodsen, te laten droogen, maakt de anders niet zeer bezwarende koffij-cultuur zeer drukkend voor den Javaan, omdat hij daardoor genoodzaakt wordt gedurende vele maanden met vrouw en kinderen in of bij de tuinen, dikwijls ver van zijn désa, te kamperen. Ook is het op die wijze niet mogelijk, bij de levering van de koffij aan de pakhuizen ieder voor het door hem zelf geleverde individueel te betalen. J. D. v. H.

BESCHRIJVING

VAN

DE SUIKER-CULTUUR

DOOR

DEN WADANA VAN SRAGI IN PEKALONGAN,

MET ONDERSTAANDE COMMENTAAR TOT VERMEERDERING EN VERBETERING DOOR DEN MAS RANGGA PATIH VAN PAMALANG EN DEN ONDERKOLLECTEUR VAN PAMALANG, BEIDE VROEGER WADANAS IN HET SUIKER-DISTRICT PANGKA.

Pigi mana mesti bikin tanah njang maoe ditanemi teboe? — Segala roepa tanah sawah, njang baik ditanemi teboe, itoe ada tanah njang klimatnja sedeng: sebab, kaloe tanem di tanah dingin, betoel baik roepanja teboe, tetapi koerang mendapetannja goela. Dari itoe lebih baik tanem di tanah sedikit panas. Maski teboenja koerang baiknja, temtoe banjak goelanja.

Kaloe soedah dapet tanah sedeng klimatnja, mesti priksa, apa gampang voor boeang aer, kaloe tempo bandjir. Lantas oekoer brapa baoe mesti tanem voor taoen di moeka. Itoe sawah moelai garap voor tanem padi boelan Augustus oetawa September, soepaja di dalem boelan November oetawa December soedah panen. Kaloe soedah panen, baik kasih tinggal itoe tanah satoe boelan lamanja, soepaja dipoenja asem kloewar; djadi boelan Februarij moelai babad en bakar dami.

Boeat penggarapannja tanah lempoeng njang brat dan njang rendah, boeat tanem teboe.

1. Dibabad dipoenja dami, lantas dibakar. Kaloe soeda kliattan separo kring, diwloekoe sampe rata dipoenja weloekon.
2. Dibikin got bebaon, di dalem satoe baoebaoenja, lebar ampat kaki, dalem tiga kaki.
3. Itoe tanah penggalian dari got diboeang di tengah, sebolehboleh dibikin tinggi di tengah, dan dikasih tinggal djemoeran sampe anam oetawa toedjoh ari: liat itoe waktoe panas.

---

1. Dibabad dipoenja dami, lantas dibakar. Kaloe soedah abis, lantas bikin djalan teboe lebar 12 kaki, dan slokan bebaon lebar 3 kaki, dalem 3 kaki. Abis bongkar samoea galengan sawah, lantas diwloekoe. Trada mesti itoeng brapa kali wloekoe: mesti liat: kaloe tanah soedah mateng, boleh brenti wloekoe.
2. Itoe ada betoel, en perloe bikin slokan gondang, djarang 4 oetawa 5 toembak, dalem 1 kaki, lebar 1½ kaki.

3. Itoe ada betoel, tetapi tra-oesah toenggoe sampe kringnja tanah.

4. Maski misih sedikit basah, boleh lantas bedeng. Njang maoe ditanemi bibit, mesti gebras (orang Pamalang bilang *tjongkok*), dan mesti tinggal sedikit ari sampe itoe tanah djadi kring.

5. Kaloe maoe tanem, itoe got (orang Pamalang bilang *slokan*), trada

[illegible]

1. [illegible]
2. [illegible]
3. [illegible]

---

1. [illegible]
2. [illegible] 1 [illegible]
3. [illegible]
4. [illegible]
5. [illegible]

4. Kaloe soedah kliattan kering, lantas dibedeng, doewa kaki dipoenja tinggi itoe bedengan, en tengahnja bedengan digebros, semengkin dalem, semengkin bagoes; dan dikasih tinggal sampe kering itoe tanah.

5. Kaloe maoe tanem, itoe got dikasih aer penoeh, dan di mana tempat bibit, dikasih lobang: itoe lobang semengkin dalem oetawa lebar, semengkin bagoes.

6. Pengambilannja bibit mesti ambil njang moeda, di mana oedjoeng: tetapi bolehnja potong djangan sampe kloewar dipoenja poepoes. Itoe bibit sedikitnja mesti ada tiga mata. Itoe bibit tadi didjemoer bediri, matanja mesti mengadep di atas, sampe doea ari poenja lama; lantas direndem, ditaroh di manà aer njang bedjalan, satoe malem poenja lama. Soedah dapet satoe malem, lantas ditanem: bolehnja masang miring, mata di atas; trada boleh lebih, mesti kliattan satoe dim.

7. Soedah tanem, lantas dileb sampe basah itoe tanah samoeanja.

---

oesah ditaroh aer: tjoemah di mana njang maoe ditanemi bibit, itoe soedah tamtoe mesti dibikin lobang.

6. Ambilnja bibit ada betoel: tapi tra oesah didjemoer oetawa direndem: timboelnja sama djoega. Kaloe baroe ambil bibit, lantas boleh tanem itoe ari djoega. Bolehnja pasang miring matanja mesti taroh di sablah; sebab, kaloe ditaroh di atas, tjoemah mata njang ada di atas, njang boleh timboel; mata njang ada di bawah, tra boleh timboel.

7. Itoe ada betoel. Kaloe banjak oedjan, tra oesah leb lagi, slamanja gotnja tra oesah diisi aer, dan tra oesah disirati sampe separo basah.

8. Sandenja kliattan timboel, tra oesah diganggoe apaapa. Kaloe soedah dapet 20 ari, tjoemah njang mati, lantas disoelam: baik pake ipoekan (orang Pamalang bilang *dederan*). Kaloe soedah oemoer satoe boelan, boleh bikin bersih roempoet njang deket bibit; tetapi

4. ‖ [illegible] ‖

5. ‖ [illegible] ‖

6. ‖ [illegible] 1 [illegible] ‖

7. ‖ [illegible]

[illegible] ‖

6. ‖ [illegible] ‖

7. ‖ [illegible] ‖

8. ‖ [illegible] 1 [illegible]

Kapan soedah rata basahnja, lantas diboeang abis itoe aer. Sandenja soedah kliattan kering lima oetawa anam ari itoe taneman tadi, gotnja diisi aer, dibikin sirat, sampe separo basah.

8. Sandenja kliattan timboel itoe taneman sampe 13 oetawa 14 ari, tanahnja di mana pohon dikorek, dibikin kendoer betoel, dioerag-oerag, dan ditoetoep, itoe bibit njang kliattan tadi, dan dikasih soelam. Itoe soelam, soepaja rata, pake bibit ipoekan. Dan sandenja taneman soedah oemoer satoe boelan poenja lama, lantas dipatjoel dalem, kanan kiri, lebar 8 dim tepoeter itoe taneman dari patjoellan; semengkin dalem, semengkin bagoes. Kapan soedah oemoer doea boelan, dipatjoel lagi itoe bedengan sampe tinggal separo, semengkin dalem, semengkin bagoes, soepaja itoe akar boleh djalan djaoh.

9. Liat dipoenja roepa taneman, kaloe koeroes, semengkin kerep dipatjoel dalem, sampe tebalik itoe tanah, di dalem djatoh di atas.

---

tra boleh dengen kras; mesti atiati, soepaja akarnja teboe trada kena patjoel. Kaloe soedah dapet oemoer doewa boelan, bibit njang kliattan, ditoetoep sama tanah.

9. Kaloe teboe koeroes, itoe ada betoel: tetapi kaloe teboe gemoek, tra oesah oeroek besar sabloemnja kaloewar dipoenja ros: sebab, kaloe ros beloem kaloewar, lantas di oeroek sadja, temtoe trada kloewar banjak anak.

10. Kaloe teboe oemoer tiga boelan, dipoenja bedengan diboeka, dibikin rata, dengen ditjongkok.

11. Kaloe teboe oemoer ampat boelan, mesti dioeroek sedeng.

12. Kaloe teboe oemoer 6 boelan, mesti diaroek tinggi.

13. Kaloe banjak oedjan, mesti djaga samoea slokanslokan. Di mana ada slokan njang aer tra boleh djalan, mesti lantas boeroe gali, soepaja aer bisa djalan, djangan sampe aer tinggal di kebon teboe.

Ini atoeran njang dipake sama orang Tagal dan Pamalang. Segala

[illegible]

8. [illegible]

9. [illegible]

[illegible]

9. [illegible]

10. [illegible]

11. [illegible]

12. [illegible]

13. [illegible]

Sandenja gemoek, dioeroeg besar, sabloemnja kloear dipoenja ros: kapan koeroes, bernanti sampe kloear dipoenja ros.

Itoe taneman bolehnja taroh aer tjoemah sabloemnja timboel: kaloe soedah, trada boleh sekali dileb oetawa taroh aer. Kapan soelam, boleh disiram sadja.

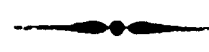
---

roepa tanah diatoer bagitoe djoega. Tjoemah tanah lempoeng, ada brat kerdjaannja orang ketjil: kapan moelai weloekoe, mesti bikin mateng sebrapa boleh. Lain tanah ada gampang kerdjaannja orang ketjil. Kaloe tanah ladon njang gemoek, tra oesah weloekoe, boleh lantas bedeng sadja.

[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

Boeat penggarapannja tanah koening oetawa item pasir.

1. Moelai babad dami, dan diwloekoe sampe aloes, doea, tiga, ampat kali wloekoe. Lantas ditaroh got, di pinggir dalem satoe kaki, lebar tiga kaki; di tengahnja dalem lima roe dikasih satoe got, dalem satengah kaki, lebar doea kaki. Lantas dibedeng, tinggi satoe kaki, oetawah lebih sedikit: tengahnja digebros sampe dalem; njang mana maoe ditaroh bibit, dikasih lobang; tinggal sampe doeablas oetawa ampatbelas ari, semengkin lama semengkin baik, soepaja itoe tanah ajem.
2. Pengambilnja bibit bagimana njang terseboet di soerat tanah rendah, kaloe soedah didjemoer dan direndem, lantas ditanem, toetoep sama sekali: pasangnja dikoeboer, di atasnja itoe bibit ditaroh tanah lebet satengah dim; en dikasih aer dengen lekas: djangan sampe telaloe lama tinggal itoe aer di itoe tempat taneman. Tetapi njang paling bagoes, disiram sadja: bolehnja siram sekali sadja waktoe tanem.
3. Sandenja soedah oemoer tigabelas oetawa ampatbelas ari itoe taneman, dibikin bersih, dan disoelam. Kaloe soedah oemoer satoe boelan, dipatjoel dalem, bagimana penggarapannja tanah lempoeng. Sandenja oemoer doea boelan itoe taneman, bedengannja dipatjoel abis, moelai dioeroeg ketjil. Sandenja oemoer ampat boelan, dioeroeg besar, sabeloemnja ada oedjan: sebab tanah pasir trada boleh sekali itoe aer tinggal di taneman, oetawa digarap waktoe tanah basah.

Tetapi itoe tanah pasir sandenja soedah kerep ditanem dan kliattan koeroes, voor bikin gemoek lagi ditaroh gotgot kerep, dalem bagimana atoeranja tanah rendah lempoeng.

[illegible]

---

1. [illegible]

2. [illegible]

3. [illegible]

[illegible]

Boeat penggarapnja tanah merah miring.

1. Dibabad dan dibakar dipoenja dami; taroh got di dalem sepoeloeh oetawa limablas roe, boeat djalan aer; dan dipoenja galenggaleng sawah dikasih tinggal. Dan atoerannja bedengen, ditaroh ampat kaki, satoe sama lain, lebih djarang lebih baik. Dan sandenja tanah miring mengetan, itoe bedengan madep mengalor, soepaja malang, djangan sampe toeroen dipoenja tanah.
2. Bolehnja bikin lobang boeat tanem bagimana soerat njang terseboet tanah lempoeng oetawa pasir. Tarohnja bibit lebih djarang, lebih baik.
3. Pengambilnja bibit trada oesah didjemoer oetawah direndem, lantas ditanem sadja: bolehnja tanem sedikit miring. Abis tanem, taroh aer sampe basah, aer lantas diboeang. Kaloe kliattan kering, di dalem doea oetawa tiga ari itoe tanah dileb lagi, sampe taneman timboel. Sandenja taneman teboe timboel, dibikin bersih dan disoelam, taroh aer leb lagi. Betoel taneman kliattan soelamnja idoep, di dalem sepoeloeh ari sekali taroh aer. Kaloe itoe tanah soedah satengah kering, dioenggar. Kapan soedah kliattan djadi itoe taneman, dibikin djarang bolehnja kasih leb.

4. Liat roepanja taneman, kaloe itoe taneman kliattan kering, kasih aer lagi: djangan sampe kasep.

Dari oeroegan batjokan bagimana tanah pasir: tjoemah oeroegan tra oesah tinggi, bagimana tanah rata oetawa rendah.

Maka itoe tanah merah miring dibikin kerep dipoenja aer: sebab itoe tanah telaloe loenggar, dan kaloe panasnja poekoel, bikin mati; doea kalinja djaohken sama rajap.

[illegible]

1. [illegible]

2. [illegible]

3. [illegible]

4. [illegible]

[illegible]

[illegible]

AANTEEKENINGEN.

Bl. 251. Deze Maleische inleiding is van de hand van de Pamalangsche ambtenaren; in het originele handschrift van den Wedana van Sragi vindt men die niet. T. R.

Bl. 253, 4. De woorden van [illegible] hebben de Pamalangsche ambtenaren in hun overschrift, waarbij zij hun Commentaar geschreven hebben, naar het Maleisch veranderd in [illegible] T. R.

Bl. 253, 5. Het woord [illegible], *got*, is het Hollandsche *goot.* Beter wordt daarvoor in den Commentaar in § 1 het woord [illegible], slokan, dat is *kanaal*, gebruikt. T. R. — Het verschil in de bepaling van de breedte voor deze kanalen is zoo te verstaan, dat zij beneden drie, maar boven vier voet breed moeten zijn. G. T. H. H.

Bl. 253, 8. [illegible] beteekent *in de zon te droogen.* T. R.

Bl. 255, 1. [illegible] of [illegible] is het Hollandsche *bedding.* Hiervan heeft men gemaakt het werkwoord [illegible] voor een stuk grond *in beddingen leggen*, [illegible] voor *beddingen.* T. R.

Bl. 253, 13 *v. o.* [illegible] is een spelfout, of een verschillende uitspraak in den Tagalschen tongval, voor [illegible] T. R. — Dit slechten van de galĕngans is niet als algemeene regel aan te nemen, maar hangt af van het verschil van het terrein. Waar het mogelijk is, daar is het raadzaam de galĕngans te behouden. J. D. v. H.

Bl. 253, 11 *v. o.* Het ploegen moet wel tot viermaal toe geschieden, daar de Javaansche ploeg niet diep gaat. G. T. H. H.

Bl. 253, 10 *v.* Onder [illegible] worden verstaan kleine gooten tot doorsnijdingen van de beddingen om de vier of vijf roe. Volgens een aanteekening van den Administrateur van Sragi wordt deze benaming in den Oosthoek van de grootere kanalen gebruikt, en noemt men die kleine goten daar [illegible], dat is *doorsnijdingen.* Dit spraakgebruik komt beter overeen met de eigenlijke beteekenis van het woord [illegible] *het keelgat.* T. R.

Bl. 253, 9 *v. o.* In plaats van [Javanese script] voor *een roede* als lengtemaat wordt in het Soerakartasche [Javanese script] gebruikt. T. R.

Bl. 255, 2. [Javanese script] beteekent het *losmaken* van de aarde met de patjoel. G. T. H. H.

Bl. 255, 5. [Javanese script] moet beteekenen: *En, wil men planten*, dan enz. Even zoo wordt [Javanese script] vóór een onderstelling gebruikt in § 8 en later. T. R.

Bl. 255, 5. [Javanese script], zooals in beide handschriften staat, is zooveel als [Javanese script] Of het een schrijffout is, dan of men werkelijk in de dialecten van Pekalongan en Tagal zoo zegt, kan ik niet beslissen. — [Javanese script], van elders mij niet bekend, moet hier *in den grond zetten* of *steken* beteekenen, en schijnt verwant met [Javanese script] iets *met de punt in den grond of in een week lichaam steken*, met verwisseling van de verhemelte-letter *Tjå* en *Djå*, en van de lipletter *Bå* met den keelletter *Kå*. T. R.

Bl. 255, 6. [Javanese script], of volgens het Tagalsche afschrift [Javanese script] moet hier iets *in 't lang uithollen*, ergens *een holte of sleuf in maken*, beteekenen, en [Javanese script] *uitgeholde sleuf*, verwant met [Javanese script], dat van *sleuven, kloven* of *spleten* in rotsen gebruikt wordt. In het Maleisch, waarin men daar geen woord voor had, wordt het door *kasih lobang* uitgedrukt; en zoo ook in den Commentaar in het Maleisch door *bikin lobang*, en in Javaansch door [Javanese script] zoodat ook in het Tagalsch dat woord niet in gebruik schijnt te wezen. T. R.

Bl. 255, 7. [Javanese script] Hier wordt voor onzen Comparatief met voorafgaand *hoe*, zooals in *hoe meer hoe beter*, [Javanese script] gebruikt, even als r. 2 [Javanese script] Dit laatste is goed Javaansch, ofschoon in het Javaansch die wijze van uitdrukking in 't geheel weinig in gebruik is: maar het gebruik van [Javanese script] Kr., [Javanese script] Ng., is een navolging van het plat Maleisch, waarin *lĕbih* zoo gebruikt wordt. In het nevensstaande Maleisch staat daarvoor *sĕmĕngkin*, of, zooals elders *sĕmangkin;* en dit is ook in het Maleisch, zooals het te Soerakarta gesproken wordt, in gebruik. Dit komt nader aan het zuivere Maleisch, waarin *makin* of *mangkin* zoo gebruikt wordt, en volgens de uitspraak in de woordenboeken ook *mikin* of *mingkin*, doch dat wel *mĕkin* of *mĕngkin* zal moeten zijn. Maar vanwaar dan in het Javasche Maleisch dat *sĕ* er vóór? Ook in

het Javaansch vindt men zoo [Javanese script] gebruikt beneden in § 8 (doch terstond daarop weêr [Javanese script]); en veilig, geloof ik, mag men onderstellen, dat dit oorspronklijk Javaansch is, en dat het tot het een of ander Javaansch dialect zal behooren: want het is het toestandswoord van [Javanese script], dat in poëzie zooveel als [Javanese script] beteekent. En dit [Javanese script] wordt in het Soerakartasche Javaansch ook wel zoo gebruikt. Ten minsten zoo heeft de Heer Winter 1001 *N. I*, bl. 206, 12, geschreven: [Javanese script] *deze liefde van hen nam hoe langer hoe meer toe.* — Is dan misschien het Maleische *mangkin* niets anders dan een verkorting van [Javanese script]? T. R.

Bl. 253, 5 *v. o.* Hier wordt [Javanese script], als Kråmå van [Javanese script] in den zin van het Maleische *boleh*, dat is in den zin van het Javaansche [Javanese script] Ng., [Javanese script] Kr., *kunnen*, *mogen*, gebruikt. — [Javanese script] is een andere spelling voor [Javanese script] In het nevensstaande Maleisch zal men waarschijnlijk *dibedeng* moeten lezen voor het enkele *bedeng*. T. R.

Bl. 253, 4 *v. o.* [Javanese script] is hier verkeerd geschreven voor [Javanese script] wat daaraan toe schrijven is, dat het woord den schrijver onbekend was, daar men in het Pamalangsche, zooals hij zelf zegt, daarvoor [Javanese script] gebruikt. Dit [Javanese script] wordt in § 10 [Javanese script] geschreven, en is mij in dien zin ook onbekend. Volgens het woordenboek beteekent het een *stut*, en het werkwoord [Javanese script] *stutten, onderschragen.* Hoe die twee beteekenissen zamenhangen, schijnt moeijelijk te gissen. T. R.

Bl. 255, 12. Zonderling is het gebruik van [Javanese script] *poten*, voor [Javanese script] *in het water te weken zetten*, dat in den Commentaar gebruikt wordt. T. R.

Bl. 255, 15. Het zóó met een Europesche cijferletter geschrevene 1 [Javanese script] kan men [Javanese script] uitspreken, zooals men beneden in § 8 met letters [Javanese script] geschreven vindt; maar misschien moet men het wel als lettterlijke vertaling van het plat Maleische *satoe dim* [Javanese script] lezen, gelijk men beneden in het derde stuk in § 3 met letters [Javanese script] vindt. T. R.

Bl. 257, 1. [Javanese script] is hier zooveel als [Javanese script] T. R.

Bl. 255, 12 *v. o.* Het werkwoord [Javanese script] van [Javanese script] dat hier gebruikt wordt om te beteekenen, wat in het nevensstaande Maleisch beteekend wordt door *baroe, zoo pas*, is mij van elders niet bekend. T. R.

Bl. 257, 2. Het hier en r. 5 voor [Javanese script] in het nevensstaande Maleisch

gebruikte *sandenja* beteekent hetzelfde als [Javanese], van het Javaansche [Javanese] dat hetzelfde als [Javanese] beteekent en zoo ook te Soerakarta in de spreektaal in gebruik is. T. R.

Bl. 257, 3. [Javanese] zou in goed Javaansch [Javanese], en [Javanese] op denzelfden regel [Javanese] moeten wezen. T. R.

Bl. 257, 6. Zoo als in het Maleisch *korek*, beteekent [Javanese] hier *peuteren*, *oppeuteren*, *lospeuteren*, de bovenste korst van den grond, wanneer die door het onder water zetten, begieten of zwaren regen digtgetrokken is, met een puntig stuk hout losmaken. Beneden in het derde stuk in § 3 wordt daarvoor, ook in het nevensstaande Maleisch [Javanese] gebruikt. Elders, zooals in het Probolinggosche, gebruikt men daarvoor [Javanese] [Javanese] — [Javanese] is hier naar het schijnt een Kråmå-vorm, een Kråmå-doesoen, van [Javanese] *aanaarden*. In het nevensstaande Maleisch wordt evenwel hier ook dezelfde vorm gebruikt; later in het Javaansch en Maleisch beide de gewone vorm. T. R.

Bl. 257, 9. [Javanese] is afgeleid van het Soendasche [Javanese], dat *kweeken* beteekent, of *zaaijen om later te verplanten*. T. R.

Bl. 255, 7 *v. o.* [Javanese] is een poëtische vorm, hier waarschijnlijk niets dan een spelfout, voor [Javanese] het Kråmå van [Javanese], waarvoor evenwel gewoonlijk met een Kråmå-vorm [Javanese] gezegd wordt. T. R.

Bl. 255, 4 *v. o.* [Javanese] mij van elders niet bekeud, is waarschijnlijk een verkorting van [Javanese] in den zin van [Javanese] en dit is ook de zin van het in 't nevensstaande Maleisch gebruikte *ganggoe*. T. R.

Bl. 255, 1 *v. o.* [Javanese] Ook hier beteekent [Javanese] zooveel als [Javanese] of het Maleische *boleh;* en [Javanese] zou hier *schoonmaken* moeten beteekenen; maar [Javanese] zal hier wel een schrijffout wezen voor [Javanese] of voor [Javanese] T. R.

Bl. 257, 15 *v. o.* Zonderling is hier het gebruik van het woord [Javanese] in den zin van het Maleische *kras*. T. R.

Bl. 257, 3 *v. o.* Voor de woorden [Javanese] vindt men in het nevensstaande Maleisch: "mesti lantas boeroe gali." Dit *boeroe* zal wel *soeroe* moeten zijn, of, beter gespeld, *soeroeh*, in den zin van het Javaansche [Javanese] *laten* doen, *last geven*. T. R.

Bl. 161, 3 *en* 4. In de woorden [Javanese] moet, zooals

ook uit het nevensstaande Maleisch kan blijken, een schrijffout schuilen; en men zal wel als woordelijke overzetting van het Maleische moeten lezen: [Javanese script] Ook het volgende woord [Javanese script] is niet anders te begrijpen, dan zóó, dat het Javaansch niets anders dan een veelal woordelijke overzetting van het Maleisch is. In het Javaansch heeft [Javanese script] hier geen zin. Ja, het is zelfs wel mogelijk, dat ook in het Maleisch *w l o e k o e* een schrijffout is voor *d i-w l o e k o e*, die bij het letterlijk en gedachteloos vertalen, ik zal niet zeggen in h e t J a v a a n s c h, maar in J a v a a n s c h e w o o r d e n, niet opgemerkt, veel minder verbeterd is. T. R.

Bl. 261, 5 *en* 6. Allerzonderlingst is hier in [Javanese script] het woord [Javanese script] ook maar gedachteloos voor het Maleische *d a l e m* gezet. Het zou [Javanese script] moeten zijn. Misschien is ook in het Maleisch *d a l e m* niets anders dan een schrijffout voor *d i d a l e m*. Zoo zou het althans moeten wezen. T. R.

Bl. 261, 7 *en* 8. De woorden [Javanese script] zouden, indien het Maleisch er niet nevens stond, niet te verstaan zijn: doch waarschijnlijk is achter [Javanese script] het woord [Javanese script] of [Javanese script], en misschien ook nog wel vóór [Javanese script] het woord [Javanese script] bij het overschrijven uitgelaten. T. R.

Bl. 261, 13. Wat hier door [Javanese script] verstaan moet worden, is mij niet duidelijk. [Javanese script] beteekent volgens het Woordenboek *op den grond liggen:* maar deze beteekenis past hier niet. In het Maleisch staat daarvoor *d i k o e-b o e r*. Dit kan geen anderen zin hebben, dan dat de stekken *onder de aarde begraven* moeten worden: maar hiervan kan [Javanese script] niet wel de vertaling zijn, en ik vermoed dat het een schrijffout is: want hier moet beteekend worden *hoe* de stekken *gezet* moeten worden; en dat zij onder de aarde begraven, of met aarde overdekt, moeten worden, dat wordt met de voorafgaande en volgende woorden beteekend. Wat hier evenwel in plaats van *d i k o e b o e r* gelezen zal moeten worden, kan ik niet gissen. T. R.

Bl. 261, 15. Wat hier voor [Javanese script] in het Maleisch staat, *p a l i n g b a-g o e s*, moet beteekenen *nog beter*. Het gebruik van *p a l i n g* in dezen zin vindt men evenwel niet in de Woordenboeken. T. R.

Bl. 261, 12 *v. o.* De woorden [Javanese script] zouden niet te verstaan zijn, indien het Maleisch er niet naast stond; of liever ze zijn in het geheel niet te verstaan, en waarschijnlijk bedorven. T. R.

Bl. 261, 2 *en* 3 *v. o.* [Javanese script] zal wel een schrijffout zijn voor [Javanese script] *slecht;* en [Javanese script] schijnt hier ook voor het Maleische *kering* gebruikt te worden. T. R.

Bl. 261, 1 *v. o.* [Javanese script] is waarschijnlijk ook een schrijffout voor [Javanese script] T.R.

Bl. 263, 9. [Javanese script] moet hier een erge schrijffout zijn voor [Javanese script] T. R.

Bl. 263, 11 *v. o.* [Javanese script] beteekent hetzelfde als [Javanese script] (*bl.* 257, 6) den grond *losmaken*. G. T. H. H.

Bl. 263, 6 *v. o.* Het woord [Javanese script], in het nevensstaande Maleisch *batjokan*, kan hier geen goeden zin hebben. Wij hebben hier ook geen nieuw woord te wachten, daar hier verwezen wordt naar de voorafgaande stukken. Het is dus naauwelijks te betwijfelen of *batjokan* is in het Maleisch een schrijffout voor *patjoelan*, en in het Javaansch bij de overzetting maar gedachteloos nageschreven. T.R.

Bl. 263, 2 *v. o.* Tusschen *dipoenja* en *aer* zal in het nevensstaande Maleisch wel het woord *kasih* uitgevallen zijn. T. R.

